

KEMÉNY ZSIGMOND LELKE.

Nem a körülmények teremtik a lelket, de sokféle hatásukkal járulnak hozzá annak kibontakozásához. A lélek magával hozza végzetét, örök és állandó alkotóvonásaiban és tényezőiben, s a maga módján reagál környezetére, de viszont a környezet s az események alakítják, színezik az egyéniség formálódását, a belső tartalomnak azt a rétegét juttatva uralomra, amely a legérzékenyebben van érintve általuk. Kemény Zsigmond, a magyar irodalom nem túlságosan ismert, értékéhez képest nagyon gyéren olvasott büszkesége, egyike a leghatározottabb és legsajátosabb emberi egyéniségeknek, akit bizonyára semmiféle környezet nem változtathatott volna meg gyökerében, abban a keserű gyökerben, amely egész életét átítatta, s mégis az ő mindenféle alkotásain kitörülhetetlenül rajta van sűrűn váltakozó, bár nem változatos körülményeinek bélyege. Mély és gazdag lelkét ezek a beleolvasztott külső körülmények juttatták teljes kibontakozásra. Mikor ezt a lelket akarjuk felidézni, mindenekelőtt azzal kell számolnunk, hogy a mindennapit messze felülmúló, kivételesen érzékeny pszichéről van szó, amely a valóság egyetlen rezdülését sem tudta anélkül állani, hogy rögtön a legmélyébe ne fogadta volna s azonnal ne létének központjával hozta volna összefüggésbe. Mivel pedig lelkének alapszíne fájdalmasan komor volt, azért ezek a szívére vett hatások állandó szenvedéseket jelentettek neki még akkor is, amikor nagy önuralommal takarta el azokat. A másik jellegzetes tudnivaló az, hogy életének külső eseményei és viszonylatai sajátos módon úgy alakultak, mintha a titokzatos kéz teljes tervszerűséggel csak lelkének zord és tragikus oldalát akarta volna érvényesülésre juttatni, hogy a tragikum kizárólagos költője legyen.

Érdekes megfigyelni, hogy Kemény Zsigmond mennyire a tragikum világitásában látta a természetet is. A miliő, amelybe leggyakrabban és legszívesebben állítja be tragédiáit, a Marosnak Alvincről Régenig nyúló gyönyörű, történelmi völgye. Erdélyi embernek kell lenni ahhoz, és pedig lelki értelemben, hogy meg tudjuk érezni Kemény természetlátását. Nála a természet sajátosan éli és hozzájuk símulva, átlelkésedve kíséri hősei életét. A történet fájdalmas, tragikus szelétől átborzong a természet és a bájos vidék szívetfájdítóan szép lesz egy leheletnyi finoman beleérezett és megnevezhetetlenül kisugárzott sejtelmében az elkerülhetetlenül bekövetkezendő és lecsapó viharoknak, amely a hőst elsepri s amelyet a vele-érző természetnek mozdulatlan bánattal kell ölen eltűrnie. Ebben a különös varázslatban Alvinc, Kapud, Malomfalva édesszép tájai elborulnak, mintha a távoli, köröskörül emelkedő hegyesűcsok fellegei és tompa mennydörgés-moraja bús sejtelmek árnyát vetnék rájuk. E természetlátás igazi titka a költő gyermek- és ifjúkorának szomorúságában rejlik. Akkor nézte ő így a mostohatestvérei által indított és minden erkölcsi féket elvetett hajsza szenvedései közt, mely imádott anyjára zúdult, ilyen könnyfátyolozta szemmel a Maros mosolygó völgyét; kapudi magányában vívott ifjú lelki

küzdelseinek árnya és viharfelhői sötétlenek rajta s a malomfalvi szerelmi csalódás örök melancholiája sejtelmeskedik Erdély felett. Akik ismerik az erdélyi Mezőség szomorú szegénységben rejlő titkos báját, azok még mélyebben is megérthetik a pusztakamarási bús gyermekélmények tükröződését Kemény természetszemléletén. Valószínű, hogy ez a lélek mindenütt sötétnek látta volna a világot, de természetes, hogy az erdélyi milió sajátossága és a családi s személyes körülmények gazdag tápot adtak ennek a világlátásnak s a külső és belső tényezők sajátos összeszővődése együtt adták Kemény Zsigmondot.

Az érzékeny egyéniségnek és a körülményeknek megfelelése és összeolvadása az oka annak, hogy Kemény csak tragikus családi életet tudott ábrázolni igaz művészettel. De ugyanez az oka annak is, hogy a történelemből és a saját korának politikai mozgalmáiból is csak a tragikus szenvedélyektől lüktető egyéniségek ragadták meg figyelmét és készítették termékeny munkára. A külső természet, a családi körülmények, a történelmi mult és a jelen közélet egyaránt hatalmas tényezőivé váltak sajátos zsenije kifejlődésének, de elsősorban azért, mert megfeleltek a kibontakozásra magának öntudatosítási tükröt kereső lelkének. Alig van magyar költő, akinél ilyen szemellátható módon tapasztalhatnók az eredeti egyéniség és a ráható tényezők meglepő találkozását. Keménynek lelke eredeti szerkezeténél fogva éppúgy, mint körülményeinél fogva tragikus költővé kellett lennie. Ha ezt a tényt tisztán az irodalom szempontjából nézzük, szerencsésnek kell tekintenünk. Nagyon jó, hogy éppen Martinuzzi tragédiájának színhelyén született, nagyon áldott körülmény, hogy méltatlanul zaklatott és sokat szenvedő édesanya gondjai alatt nőtt fel, hogy saját szívére a csalódás korai dere hullott a malomfalvi kert őszi lombjai alatt, hogy büszke családi hagyományok közt szegénységgel kellett küzködnie, hogy állandó sikertelenség kísérte mindenütt s hogy akiket legjobban szeretett, legtöbbször a nagy nemzeti tragédia szenvedő részesei voltak. Mindez nagyon jó volt az irodalom szempontjából, mert a költőt segítette teljességre benne. De mindez nagyon fájdalmas volt magának az embernek életében. Mert Kemény nemcsak költője volt a mások tragédiáinak, hanem a mások tragikumának ábrázolásában is elsősorban a maga belső küzdelmeinek és viharainak márványbavésője volt. Maga is tragikus jellem, sorsa is az.

Lelkének az egyszerű külső alatt rejtőző bonyolult világában nagy ellentétek háborogtak s kedvence irodalmi témájában, a szenvedélyek túlzásaiból kirobbanó végzet rajzaiban téveszthetetlenül a saját szenvedélyeivel való leszámolás áll előttünk. Kemény Zsigmond alig észrevett titkos lelki rúgója a legnagyobbfokú és legnagyobbra törő becsvágy volt. Ezt fűtötte benne nemzetségének büszke és dicső multja, a jelen körülményei által méltatlanul akadályozott és megszegyenítően korlátozott öröklött büszkeség, a szenvedélyes természet, a nemzet életében nagy szerepet játszó rokonok és barátok, egyszóval minden külső és belső körülmény. A naggyálétel szenvedélye nem volt benne alacsony önzés, hanem romantikus korának egész idealizmusával lobogó vágy nemzetének kiváló szolgálatára. Éppen egyéniségének halálos komolysága tette ezt a becsvágyat kínzó pokollá számára. Lelkének e vezérhangját az önmarcangolásig gyötrő kételkedés és élveboncoló önkritika szinte beteg passziói kötötték gúzsba és forrázták le folytonosan. A legnagyobbra törő lélek túlzott akadályokat

látott az esetlen külsőben, az érvényesülésre alkalmatlan beszédfigyafogatókos-ságban, az írással és nyelvvel nehezen küzködő kifejező erő sutaságában, az önuralom fékét úntalan szaggató lobbanékony-ságban és az öntudat tisztaságát sötéten megrohanó, szilaj érzékiségben. Mert ezek voltak a Kemény lelkét nyugöző legnagyobb terhek. Kevés ember folytatott a lélek vis inaertiaejével tragikusabb, életre-halálra menöbb és tiszteletreméltöbb küzdelmet önála. A nagyság önnevelö iskoláját vívta azon a három területen, amelyeken dolgozott. Történelmi és természettudományi búvárlataival a leküzöndö fogyatkozások és szenvedélyek okait és következményeit szegezte szembe magával, szépirodalmi munkáiban ezeket tette, kivéttve magából és a művészet síkjában mozdulatlan-ná és érdektelenné búvölve, objektív szemlélet tárgyává, politikai szereplésében pedig ezeken akart gyakorlati diadalt aratni.

Sokszoros csüggedés és kudarc között el is jutott végzetének hideg szemléletéig, hogy számára az élet nem termi a boldog résztvevök örömét, de közvetlen szenvedéseit sem s hogy szerepe csak a messze látök kívül- és felülállö, mindenböl kizárt és mindent tárgyként nézö szemlélete lehet s míg mások szeretnek és gyöülnek, szerethetnek és gyöülhetnek, addig ö mindezekén kívül csak láthat és láttathat. Egészen más kérdés, hogy a résztvevök hisznek-e neki és megfogadják-e komor útmutatásait?

Egészen kétségtelen, hogy a fejedelmi család sarja, akinek nemzetsége esupa aktív egyéniséget és egész csomó országos nagyságot termelt, nagyon nehezen békült meg végeztével. Nagy becsvágyának súlyos lecke volt megtanulni azt, hogy nem született hódításra és vezérségre sem a női szívek felett, sem az állami és közélet mezején. Csak szemlélnök termett, látnoknak s itt sem azok közül, akik a tömeget lebüvölik és tettekre szabadítják. Kemény mindenütt nagy ambícióval dolgozott, de a legnagyobbat sehöl sem érhet-e el, mert nem tudott végleges döntést tenni élete hivatását illetően. A tudóst elnyomta benne a költö, a költö formai kellékeinek kifejlödését pedig a folytonos elvonással megakadályozta benne a politikus. Másfelöl pedig mind a három tényező belejátszva egymásba, lefokozta egymás hatását. Különösen nehéz volt neki a valóságöt eszményítö költö és az eszményeket megvalósítani akarö államférfiü ellentett pályája közötti választás, melynek mindketteje az egész embert kívánva, tragikus feszültséget teremt a lélekben s emészto kínokkal gyötri meg a dönteni nem tudót, amint azt maga Kemény ábrázolta nagy élményszerü-séggel Gyulai Páljában. S a tény csakugyan az, hogy nem tudott választani közöttük. A költészettel nem szakíthatott, mert ehhez a belsö, örök elhivatottság kényszere füzte, a politikával pedig nem tudott szakítani, mert ahhoz a való életben vezetöi becsvágy és nemzetének elevenen érzett életösztoe kapcsolta. Ezért viselnie kellett sorsát, hogy ne költözhessek be teljes, diadalmas otthonossággal a művészet birodalmába s lelkében a legnagyobb művészi élményekkel, azoknak soha testet adni nem tudö, a szépségtöl idegen és dadogó tolmácsa legyen s mások élé is akadályul gördítse formátlanságát, mikor látásainak részesei akarnak lenni. Bármít is hozzunk fel nagy tartalmi értékeinek hangoztatásával regényeinek védelmére, népszerűtlenségének ténye nem csupán az olvasök felületességében gyökerezik, hanem ebben a nagy formai fogyatékosságban. Másfelöl a politikában sem lehetett a Kossuth, Széchenyi, Deák, Wesselényi korában nemzetének első vezére. Szemlélnödü lényéböl hiányzott a vezér aktivitása.

Pesszimizmusa lenyűgözte akarátát. Nagyratörése a külső érvényesülésben csődöt mondott.

Még politikai eszméinek diadalát sem élvezhette; mikor Deák Ferenc műve diadallal kezdte aratni gyümölcseit, hűséges fegyvertársának akkor borult lelkére a halálos köd, melyben évekig aludt egykor fényes szelleme, mielőtt végleg kilobbant.

De mindez talán csak életének a mai távlatból mérhető eredményeire vonatkozik. Talán csak az ő szemével nézve sajátmagát. Mert ha magára nézve Kemény nem is érthette el azokat a legnagyobb, titkolt ambíciókat, amelyek lelke mélyén éltek, kétségtelen, hogy irodalmi és nemzeti életünkben drága értékeket jelent munkája. A magyar és főleg az erdélyi lélek művészi elemzésében és a nemzet modern szellemi kibontakozásában marandó nagy munkát végzett.

Hogy lelki képe teljes legyen, még egy pontjára rá kell világítanom Kemény lelkének. Az erdélyiségére. Nemesak az a körülmény, hogy teljesen erdélyi családból származott, hogy az erdélyi természet adott életének külső miliőt, hogy az erdélyi mult szolgáltatta költészetének legszebb tárgyait, hanem sokkal inkább az, hogy lelkét legkisebb gyermekora óta az erdélyi szellem sajátosságai ihlették, teszi őt erdélyivé. Nem hiába tanult az enyedi kollégiumban, mert a szó legnemesebb értelmében a Bethlen Gábor diákja volt. Mélységesen komoly lelkiismeret, zordságában is nemes erkölcsi puritánság és szilárdság, a mások hitének tiszteletében szentül ápolt vallásosság, előkelő liberalizmus, demokratikus életfelfogás, a szellemi javakat mindig az anyagiak felett magasan értékelő becslés, mindenben az egyetemességre törekvő világnézet, a lehetőségekkel nagy önuralommal számottevő bölcsesség, a legközvetlenebb feladatok iránti hűséges szeretet, ímé a Bethlen Gábor jellemében szinte szimbolikusan tündöklő erdélyi értékek, melyeknek Kemény élete, költészete és politikai működése egyaránt hűséges tükre volt. Sőt még a történelmi mult és a szegényes életkörülmények folytán megöröklött erdélyi lelki vonások egyoldalúsága, az étlett szemben rezignáltság és az örömök mögött a feltornyosuló veszedelmeket fanyar előérzettel sejtő pesszimiztikus kétegy is egészen mienk benne.

Végre van Keményben egy erőteljes öntudat, amely csak az erdélyi lélek sajátja s amely a kicsiségnek és a fontosságnak különös tudatötvözete. Ez a sajátosság abból a történelmi tényből származik, hogy Erdélyt természeti adottsága a nyugat és kelet találkozó pontjává és ebben a találkozásban a nyugati kultúra védőgátjává tette. Bármily kicsiny volt is tehát, hivatásánál fogva nagyvá kellett lennie, s ha ez nem mehetett erővel, mennie kellett ésszel és szívvel. Erdély legjobb fiainak azért mindig az volt saját magukkal és nemzetükkel szemben a törekvésük, hogy a kultúrában tegyék nélkülözhetetlenné magukat s így biztosítsák létüket a hatalmas nemzetek között. Ez a kiválóan szellemi nemzetpolitika erdélyi koncepció, s nem ok nélkül tette öntudatosan büszkévé, mert értéküket világosan érzővé az erdélyieket. Ez az öntudat valósággal előtti Kemény egész alakját, de írásait is, s szinte azt eredményezi, hogy igazán csak a vele sorsközösségben élő erdélyi magyar tud azokba teljes intuícióval igazán behatolni. Ezért csak sajnálnunk lehet Rákosi Jenőnek azt az elszólását, hogy a Kemény csudálatos agyvelejében, amelyben benne volt a Dunántúl Deák-termelő mélysége, a Kossuth-termő Zemplénnek magassága, a magyar alföldnek sík és fenséges világossága és nyugalma, annak egyik szögleté-

ben, hogy valamelyes emberi gyarlóság ki ne maradjon az ő alakjából, ott ül egy kis erdélyi ravaszság.

Lehet, hogy ez a jellemzés hatásos, de valószínűtlenebb akkor sem lehetne, ha véletlenül versben volna is írva.

Mi, erdélyi magyarok, a Kemény Zsigmond felidézett lelkébe nézve, hálával gondolunk reá, aki a mi erdélyi hivatásunk nemes öntudatát előtünk hordozta és éjszakánkat bevilágítva, ma is kötelességünk rendületlen teljesítésére ösztönöz.

Makkai Sándor.

A JÖVŐ ÉNEKE.

*Van-e még hite letiport népnek?
A döbbenettől elnémult ajkon
Támad-e daccal új magyar ének?*

*Uram, a mélyből zendül-e zsoltár
Hálaadással, hogy hű népednek
Gondviselője újra te voltál?*

*Zúg-e viharként diadalének
Havas bércektől kéklő vizekig,
Hogy vége szakadt a magyar éjnek?*

*Már hallom, sokszor fülembé csendül
Álmatlan éjek kéklő hajnalán,
Mikor szobámban fátyolos csend ül.*

*Már hallom sokszor, hogy zengő dalban
Valahol távol, milliók ajkán
Száll föl az égre diadaldallam.*

*Messze morajló ősmagyar orkán,
Jövők éneke száll le a völgyre,
S tüzek gyúlnak ki a hegyek ormán.*

*Mint fáradt őrszem, a hajnalt várom,
S várom a zúgó, boldogan síró
Viharszületést ott a határon!*

Vöröss József.